

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

І. О. БЕЦ

Зміна соціально-економічних умов на сучасному етапі розвитку суспільства призвела до прогресивних інновацій у професійній освіті. В умовах інформатизації, глобалізації, технологізації освіти, інтеграції науки, освіти і різних видів діяльності підвищуються вимоги до професійного навчання майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України. Відповідно до вимог керівних документів, у яких містяться вимоги до професійних якостей офіцерів-прикордонників, останні повинні орієнтуватися в потоці інформації, що швидко змінюється, вміти порівнювати, аналізувати, узагальнювати, знаходити найкращі варіанти рішень, тобто досліджувати конкретні професійні ситуації. Крім того, для майбутніх офіцерів актуальними є такі якості особистості, як готовність до постійної самоосвіти, креативність, здатність здійснювати пошукову діяльність, отримувати нові знання, бачити перспективи власної самоосвітньої траєкторії і планувати стратегію її розвитку. Особливу роль у процесі фахової підготовки майбутнього офіцера-прикордонника має науково-дослідницька діяльність, яка забезпечує підготовку високопрофесійної творчої особистості, здатної до ефективної науково-дослідної та професійної діяльності.

Метою статті є аналіз теоретичних основ формування дослідницької компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Аналітико-пошукова робота з проблеми, яка розглядається, дозволила встановити, що сьогодні існує низка досліджень, у яких розглядаються психолого-педагогічні проблеми науково-дослідницької діяльності студентів (С. Архангельський, В. Андреев, Ю. Бабанський, В. Давидов, С. Зінов'єв, В. Крутецький та ін.), особливості дослідницької діяльності студентів, форми і види співробітництва викладачів і студентів (Л. Аксьонов, Б. Сазонов, Н. Сичкова та ін.); психолого-педагогічні фактори успішності науково-дослідної діяльності студентів (Л. Авдеева та ін.). У низці досліджень науково-дослідна діяльність студентів розглядається як елемент підготовки майбутніх фахівців (З. Есарєва, Н. Яковлєва та ін.). Дослідницькі педагогічні здібності розглядаються у працях Н. Кузьміної, О. Семенов, Г. Кловак, А. Маркової, Л. Мітіної, В. Загвязинського та інших. На думку вчених, в основі дослідницьких здібностей лежить творчість.

Результати аналізу праць А. Маркової, Н. Кузьміної, М. Скаткіна, Л. Мітіної, З. Борисової та інших дозволили виокремити якості майбутнього фахівця, зокрема вчителя, що характеризують його дослідницьку компетентність. Перш за все, це науково-пізнавальна мотивація та інтереси, науково-ціннісні потреби, педагогічні здібності тощо. По-друге, інтелектуальні, творчі, емоційно-вольові властивості педагога і рівень їх виявлення. По-третє, науково-дослідні якості (наукова ерудиція, дослідницькі знання та вміння).

У контексті визначення теоретичних основ формування дослідницької компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників являють інтерес наукові дослідження з практики організації науково-дослідної і навчально-дослідної роботи студентів (Е. Елютін, І. Лернер, П. Підкасистий, В. Сластьонін та ін.), дослідження з проблеми формування дослідницьких умінь у студентів під час навчальної діяльності (П. Романова, В. Ушачева й ін.), з питань розвитку науково-дослідної культури майбутнього фахівця (Т. Климова та ін.).

Отже, як бачимо, проблема формування науково-дослідницьких умінь, якостей, організації науково-дослідницької діяльності майбутніх фахівців була предметом низки наукових праць.

Відповідно до логіки дослідження, що проводиться, розглянемо, як у науці розуміється поняття «дослідницька компетентність».

Приєднання України до Болонського процесу актуалізувало проблему компетентнісного підходу в освіті. У проектах державних освітніх стандартів вищої освіти з'явилися і активно використовуються терміни «компетентності», «компетенції». Останнім часом усе частіше ці поняття зустрічаються в публікаціях, присвячених питанням модернізації всіх щаблів освіти. Зазначені поняття, як правило, використовуються для опису інтегрованого результату освітнього процесу, коли дослідниками фіксується недостатність тріади «знання-уміння-навички» [1]. Зауважимо, що дуже

інтенсивно компетентності, як результат навчання у вищій школі, розглядаються в науці у зв'язку з переходом системи вищої професійної освіти на дворівневе навчання «бакалаврат – магістратура». Необхідність переходу на компетентнісну освіту у вищій школі сьогодні активно дискутується в педагогічній науці.

Як показують результати аналізу значення термінів «компетентність» і «компетенція», вони в педагогічній науці розглядаються з точки зору різних підходів. Так, наприклад, можна виділити соціально-психологічний підхід, що визначає поняття компетентності в контексті соціальної взаємодії суб'єктів (Ю. Ємельянов, Ю. Жуков, М. Кабарди, Г. Ковальов, Ю. Майсурадзе та ін.); психолого-педагогічний підхід, що розглядає компетентність як компонент професійної майстерності (Ю. Варданян, І. Демидова, Е. Попова, Н. Кузьміна та ін.), системно-діяльнісний підхід (Е. Смирнова, Н. Тализіна, Н. Печенюк, Л. Хіхловський та ін.).

Взагалі В. Байденко зазначає, що «компетенція» або «компетентність» – поняття, які прийшли у вітчизняну освіту з англосаксонської традиційної освіти. Часто це обумовлює недовірливе до них ставлення [2].

У літературі можна зустріти визначення професійних (професійно орієнтованих), загальних (ключових, базових, універсальних, транспредметних, метапрофесійних, надпрофесійних і под.), академічних та інших компетенцій.

Проведений нами аналіз показав, що більшість дефініцій ґрунтується на чомусь загальному, тому вони тлумачать компетентність: як єдність теоретичного знання і практичної діяльності у професійній сфері; як найбільш спільну ознаку для опису результатів освіти. Щодо функцій компетентності, то дослідники вважають, що вона: виключає втручання в освітній процес методів і технологій навчання; сприяє порівнянню і підтвердженню ступенів при дотриманні автономії навчального закладу, його здатності до інновацій та експериментів (установлюють загальні показники рівня); сприяють розробці навчальних програм; використовуються для внутрішньої і зовнішньої оцінки якості вищої освіти через ідентифікації ключових компетенцій.

Засновником системного дослідження професійної компетентності (професіоналізму) у військовій сфері є Самуел П. Хантінгтон. У своїй роботі «Солдат і держава» [3], присвяченій дослідженню проблем професіоналізму військовослужбовців, учений розкриває зміст цього феномену через єдність таких компонентів, як компетентність, відповідальність, відданість своїй справі. Компетентність розуміється ним як складова частина професіоналізму, як відмітна характеристика професіонала від простого виконавця.

Узагальнення результатів аналізу наукової літератури з проблеми дослідження вказують на те, що відмітними рисами професійної компетентності військового фахівця за цілями, завданнями і результатами військової діяльності є:

обумовленість цілей та завдань військової служби соціальному замовленню суспільства і закріплення їх у відповідних нормативно-правових актах (законах, військових статутах, наказах та директивах), поєднання різноманіття складових, які визначають поліфункціональність військової діяльності;

інтегративний характер результатів військової діяльності, яка охоплює боеготовність військових підрозділів і частин, морально-психологічний стан особового складу та якісні позитивні зміни у конкретній особистості військовослужбовця;

відповідність індивідуальних якостей і дій військовослужбовця висунутим цілям, завданням і функціям діяльності.

В результаті аналізу наукових праць, зокрема А. Деркача [4], М. Колдіної [5], В. Костенка [6], О. Миропольської [7], П. Образцова [8], М. Поліщука [9], А. Протасова [10], В. Ягупова [11], нами зроблено висновок, що, у широкому сенсі, під професійною компетентністю військового фахівця слід розуміти професійну теоретичну та практичну підготовленість, а також здатність до вирішення виконавських і творчих завдань, виконання обов'язків за прямим посадовим призначенням.

Таким чином, компетентність – це інтегральна характеристика особистості, яку трактують як її властивість, що характеризує прагнення та здатність (готовність) особистості реалізувати свої знання, вміння, досвід, особисті якості для успішної діяльності у певній галузі. Відповідно, науково-дослідна компетентність співвідноситься зі сферою науково-дослідної діяльності випускника ВНЗ. Саме тому система вищої освіти сьогодні повинна бути націлена на формування не просто професіонала-виконавця, але професіонала-дослідника, здатного легко адаптуватися до швидко мінливих умов, знаходити вирішення виникаючих проблем через володіння дослідницькими вміннями.

Якість підготовки сучасного військового фахівця з точки зору компетентнісного підходу розуміється в сучасних дослідженнях як рівень розвитку професійних умінь і сформованості психологічної готовності до професійної діяльності. На цій підставі вважаємо, що цілісна професійна компетентність офіцера-прикордонника дає йому можливість ефективно вирішувати коло професійних завдань, а науково-дослідна компетентність є її складовою частиною. Через це формування науково-дослідницької компетентності майбутнього офіцера-прикордонника передбачає перехід від навчальної діяльності до науково-дослідної і далі до професійної в контексті ефективного вирішення певного кола професійних завдань.

Таким чином, науково-дослідна діяльність у вищому військовому навчальному закладі є важливою об'єктивною умовою формування цілісної професійної компетентності офіцера-прикордонника, оскільки під час науково-дослідної роботи курсанта відбувається формування важливої якості сучасного офіцера – його науково-дослідницької компетентності.

Щодо сутності поняття «науково-дослідницька компетентність», то на сьогодні у дослідженнях зустрічаються різні її трактування. Так, М. Архипова визначила поняття «дослідницька компетентність майбутнього інженера-педагога» як володіння методологією і методами інженерно-педагогічного дослідження, тобто процесу планування, організації та здійснення пошуково-перетворювальної діяльності, об'єктом якої виступають психолого-педагогічна і галузева складові [12]. Науково-дослідницька компетентність викладача – це така сукупність дослідницьких умінь, навиків та способів його діяльності, що дає змогу залучити студента на позицію дослідника; сприяти розвитку його творчих здібностей; пізнавальних інтересів; активізації і підвищенню ефективності й якості навчально-пізнавальної діяльності [12].

О. Козирева дослідницьку компетентність педагога визначила як характеристику, що передбачає володіння вміннями та способами дослідницької діяльності на рівні технології з метою пошуку знань для вирішення освітніх проблем, побудови освітнього процесу відповідно до цінностей-цілей сучасної освіти, місії освітнього закладу, бажаного результату [13].

У дослідженнях А. Мітяєвої змістом дослідницької компетентності педагога є ефективність відбору та здійснення способів дослідницької діяльності (дослідна робота, узагальнення досвіду, експеримент, моніторинг, маркетинг, атестація, експертиза тощо). Компонентами структури дослідницької компетентності є загальнопредметні, ключові компетенції та загальноосвітні компетентності. На думку дослідниці, змістовне наповнення цих компонентів залежить від об'єкта і предмета дослідження, визначається існуючою освітньою проблемою [14].

У роботах І. Гришиної, А. Євсєєва, Ю. Майсурадзе, які стосуються формування дослідницької компетентності керівників загальноосвітніх установ у процесі підвищення кваліфікації, зазначено, що вона є системоутворюючим чинником у структурі професійної компетентності і розглядається як здатність, необхідна для якісної реалізації функцій управління освітньою установою, зокрема виконання дослідницьких програм і методів для забезпечення об'єктивності управлінської інформації; застосування діагностичного підходу в цілепокладанні, плануванні, прийнятті управлінських рішень, педагогічному аналізі та оцінці якості освітньої діяльності установи; здійснення інноваційних експериментів з метою апробації нових моделей змісту освіти, технологій навчання, виховної діяльності та експертизи інноваційних проектів, розробка стратегічних планів і програм розвитку освітньої установи. Основу дослідницької компетентності складають уміння виявляти проблему, формулювати гіпотезу, підбирати відповідні методи ведення дослідження та обробки отриманих результатів.

Для з'ясування сутності дослідницької компетентності проаналізуємо, які вимоги до офіцера-прикордонника сформульовано в освітньо-кваліфікаційних характеристиках [15] на випускника Національної академії Державної прикордонної служби України у контексті досліджуваної проблеми. У цьому документі йдеться про те, що під час навчання у ВНЗ курсант повинен оволодіти вміннями:

аналізувати стан дисципліни та дисциплінарну практику посадових осіб підрозділу;

аналізувати, узагальнювати та прогнозувати оперативну обстановку на ділянці прикордонної застави (підрозділу прикордонного контролю), робити висновки та доповідати свої пропозиції щодо підвищення ефективності роботи (прикордонного контролю), усунення причин та умов, що знижують її рівень;

здійснювати аналіз причин та умов злочинності на державному кордоні України; збирати, узагальнювати, аналізувати інформацію щодо історичних надбань українського народу,

використовувати її для проведення занять із гуманітарної підготовки, соціально-політичного інформування, співбесід із підпорядкованим прикордонним персоналом;

засвоювати досягнення світової і вітчизняної філософської науки та проводити методологічний і світоглядний аналіз соціальних явищ і подій та проблем воєнної теорії і практики;

аналізувати існуючі проблеми світових релігій та релігійних конфесій в Україні, визначити їх роль у формуванні і розвитку релігійного світогляду;

використовувати знання політичної науки при аналізі процесу функціонування політичної системи суспільства, держави як головного інструменту захисту інтересів військовослужбовців;

проводити аналіз розвитку методів збройної боротьби, характеру та можливостей війн, вільно орієнтуватися в історичній послідовності війн і битв; аналізувати стан справ у підрозділі за допомогою психологічних методів дослідження;

аналізувати закономірності виникнення, розвитку та функціонування держави і права, визначити сутність, типи, форми, функції, структуру та механізм дії держави і права та інші.

Таким чином, накопичений досвід досліджень проблеми науково-дослідницької компетентності майбутніх фахівців різного профілю діяльності, врахування вимог освітньо-кваліфікаційних характеристиках на випусника Національної академії Державної прикордонної служби України дозволяє нам визначити *науково-дослідницьку компетентність майбутніх офіцерів-прикордонників як інтегративну якість особистості, що характеризує їхню готовність до вирішення дослідних (проблемних, освітніх, професійних, оперативно-службових) завдань шляхом застосування методів наукового пізнання, застосування діагностичного підходу в цілепокладанні, плануванні, програмуванні, прийнятті управлінських рішень, аналізі та оцінці діяльності підрозділів і органів охорони кордону і яка виражається в єдності ціннісно-мотиваційного, когнітивного й операційного компонентів*. Основу дослідницької компетентності складають уміння виявляти проблему, формулювати гіпотезу, підбирати відповідні методи проведення дослідження та обробки отриманих результатів.

Перспективами подальших досліджень є обґрунтування структури і змісту дослідницької компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Список використаної літератури:

1. Кредитно-модульна система підготовки фахівців у контексті Болонської декларації : матеріали наук.-практ. семінару. – Л., 2003. – 111 с.
2. Байденко В. И. Болонский процесс: проблемы, опыт, решения. Изд. 2-е, испр. и доп. / В. И. Байденко. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. – 111 с.
3. Samuel P. Huntington. The Soldier and State / Samuel P. Huntington. – Cambridge : The Harvard University Press, 1957. – 321р.
4. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала / А. А. Деркач. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2004. – 752 с.
5. Колдина М. И. Подготовка к научно-исследовательской деятельности будущих педагогов профессионального обучения в вузе : автореферат дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Колдина Маргарита Игоревна ; [Место защиты: Волж. гос. инженер.-пед. ун-т] Нижний Новгород, 2009. – 20 с.
6. Костенко В. А. Формування професійної компетентності молодшого начальницького складу кримінально-виконавчих установ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. А. Костенко ; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2008. – 20 с.
7. Миропольська О. В. Модель формування професійної компетенції митників в умовах службової діяльності / О. В. Миропольська, І. О. Грязнов, В. О. Лесков // Зб. наук. пр. Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького / гол. ред. В. О. Балашов. – Хмельницький : Нац. акад. ДПСУ, 2009. – № 48, ч. 2. – С. 36–40.
8. Образцов П. И. Управление познавательной деятельностью обучаемого в рамках информационной технологии обучения профессиональным дисциплинам / П. И. Образцов, В. И. Панченко // Материалы международной конференции. В 2-х томах. – СПб. : ЛЭТИ, 2003. - Т.1. – С.45–46.
9. Поліщук М. М. Педагогічні засади розвитку професійної компетентності фахівців митної справи у процесі підвищення кваліфікації : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / М. М. Поліщук ; АПН України, Центр. ін-т післядиплом. пед. освіти. – К., 2006. – 217 арк.
10. Протасов А. Н. Управление формированием профессиональной компетентности будущих офицеров : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / А. Н. Протасов. – Саратов, 2007. – 156 с.

11. Ягупов В. В. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти [Електронний ресурс] / Ягупов В. В., Свистун В. І. // Наук. записки. Наукові записки НаУКМА : Сер. «Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота» – Видавничий дім "КМ Академія", 2007. – Т. 71. – С. 64. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/NaUKMA/Ped/2007_71/01_yagupov_vv.pdf
12. Архипова М. Дослідницька компетентність майбутніх інженерів-педагогів / Марія Архипова // Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції «Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи», м. Хмельницький, 22–24 жовтня, 2009 р. – Хмельницький, 2009. – С. 144–148.
13. Козырева О. А. Компетентность современного учителя: современная проблема определения понятия / О.А.Козырева // Стандарты и мониторинг в образовании. – 2004. – № 2. – С.48–51.
14. Митяева А. М. Особенности многоуровневой системы подготовки в современном вузе / А.М. Митяева // Педагогика. – 2005. – №8. – С. 69–75.
15. Освітньо-кваліфікаційна характеристика на випускника Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький : Вид-во Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького, 2003. – 36 с.

Рецензент – доктор педагогічних наук, доцент О. В. Діденко.